

TUDÁS, TEKINTÉLY, TEKINTÉLYROMBOLÁS
AZ EPISZTEMIKUS AUTORITÁS PROBLÉMÁJA A FILOZÓFIÁBAN
Az ELTE BTK Filozófia Intézete tanévnyitó konferenciája

Szervezők: Bene László, Borbély Gábor, Szalai Judit

email: filint@btk.elte.hu

Időpont: 2022 szeptember 29–30.

Helyszín: ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4.

2022. szeptember 29-én ELTE BTK Kari Tanácssterem (A épület 039)

2022. szeptember 30-án ELTE BTK Filozófia Intézet 113-as terem (I épület)

ABSZTRAKTOK

Balázs Gábor (OR-ZSE)

Tudás és tekintély paradoxona a zsidó vallásfilozófiában

A (poszt)modern kor egyik legfontosabb jellemzője mindenfajta tekintély megkérdőjeleződése, így nem meglepő, hogy a pre-modern zsidó közösségek felbomlásával az autoritás kérdése vált a modernkori zsidó kultúra egyik legfontosabb problémájává. Ezzel együtt, maga a tekintély kérdése nem újkeletű, hiszen a zsidó eszmetörténet mindenkori legfontosabb kérdései közé tartozik a különböző típusú autoritások viszonya. Elfogadott legalább három alapvető kategória megkülönböztetése az alapján, hogy mire alapozza az autoritást:

1. az isteni tekintélyre (metafizikai),
2. a rabbinikus tekintélyre,
3. a rabbinikus tudásra.

Noha magától értetődőnek tűnik, hogy az isteni autoritás a legmagasabb rendű, mégis a zsidó vallástörténet állandó jelensége, hogy az isteni kinyilatkoztatás (azaz a Héber Biblia) jelentését emberek határozzák meg és applikálják a valóságra. Hasonlóképpen, az is emberi döntés eredménye, hogy melyik irat képezi az isteni eredetűnek tekintett Szentírás részét, és melyik irat minősül apokrifnak.

Elfogadott a rabbinikus autoritás-értelmezés kettős felosztása: 1. deontikus autoritás, mely (elsősorban) a rabbik különleges tekintélyéből és státuszából vezeti le a parancsoláshoz való jogot; 2. az episztemikus autoritás, mely a megszerzett tudásra és a szakértelemre alapozza ugyanezt a jogot.

Ebben az előadásban arra a kérdésre szeretnék fókuszálni, hogy vajon minden esetben lehetséges-e ez az egyébként nagyon kényelmes, és sokszor valóban hasznos distinkció a vallásbölcseleti kérdések vizsgálatakor. Néhány konkrét esettanulmányon keresztül fogom bemutatni, hogy milyen esetekben tűnik indokoltnak a tekintélyelvűség alapján szembeszállni a vallási élet más területein teljességgel elfogadott episztemikus autoritással, amelyet jellemző módon a természettudományok képviselnek. A tudományos igazság tekintélyalapú elutasítását elsősorban – nem kizárólag vallásetikai, hanem általános erkölcsi alapon is elfogadható – morális érvekkel próbálom alátámasztani. Ezen keresztül azt is megpróbálom bemutatni, hogy a zsidó hagyomány számára meghatározó jelentőségű az az akár paradoxonnak is tekinthető meggyőződés, hogy az emberi fogalmakkal értett erkölcs felülírhatja a szent iratok szó szerinti jelentéséből következni látszó – és értelemszerűen a metafizikai tekintélyre alapozott – isteni parancsot.

Bernáth László (ELKH, Filozófiai Intézet)

Mikor mondjunk ellent episztemikus feljebbvalóinknak?

Episztemikus feljebbvalóink azok, akik kompetensebbek nálunk valamilyen állítás igazságértékének megítélésében. Az esetek többségében, hogy ha elégséges bizonyítékunk van arra vonatkozóan, hogy valaki episztemikus feljebbvalónk valamilyen igazság megítélésében, akkor az ő ítéletét kellene követnünk a sajátunk helyett. A szakirodalom azonban elkezdte feltárni, hogy melyek azok a szituáció- és vélekedéstípusok, amelyek kivételt képeznek. Én előadásomban két, a hétköznapi életben kevésbé, de a filozófiai viták területén fontos példát mutatnék be.

Az egyik típusa e példának az, amikor a szóban forgó hit fenntartására transzcendentális episztemikus jogosultságunk van. Ez akkor áll elő, amikor belátjuk, hogy a vitatott állítás igazsága szükségszerű feltétele annak, hogy kellő súlyú kötelességünk legyen a szóban forgó vélekedés felfüggesztésére vonatkozóan. Például, ha belátjuk, hogy annak a vélekedésnek, amely szerint „vannak olyan kötelességek, amelyek kellő normatív súllyal köteleznek egyes vélekedések felfüggesztésére” igaznak kell lennie ahhoz, hogy e vélekedés felfüggesztésére megfelelően kötelezve legyünk, akkor fenntarthatjuk e vélekedésünket, még akkor is, ha a szakértők szerint nem rendelkezünk ilyen, a hitek felfüggesztésére vonatkozó, nagy normatív erővel bíró kötelességekkel (tehát abban a helyzetben is fenntarthatjuk e vélekedést, ha a szakértők elfogadták a normatív eliminativizmus egy szélsőséges formáját).

A másik típusa e példának az, amikor a szakértő tagadja, hogy olyannak tűnnek számunkra a dolgok, amilyenek vélekedéseink szerint tűnnek számunkra. Például a genuin fenomenológiai eliminativizmus szerint valójában senkinek nem jelenik meg semmi fenomenológiai, csak az agyunk úgy reprezentálja saját kognitív folyamatainkat, hogy azt hisszük, hogy megjelenik valamilyen kvalitatív formában számunkra a világ. A genuin fenomenológiai eliminativista filozófiai érvekre támaszkodva azt mondja, hogy el kellene vetni azt a hitet, hogy létezik belső, fenomenológiai világ (még ha a hétköznapiakban továbbra is azt hisszük, hogy ez vagy az megjelenik számunkra fenomenológiai). Ám még ha az összes szakértő is a fenomenológiai eliminativizmus álláspontjára helyezkedne, akkor is bárki joggal hihetné azt, hogy ő átél fenomenológiai eseményeket, amennyiben valóban átéli azokat. Ennek oka, hogy a fenomenológiai eliminativista bizonyítékokra és általános episztemikus alapelvekre támaszkodva szólít fel a fenomenológiai események létezésébe vetett hit elvetésére, miközben az egy egyedi tény, hogy mi-hogyan tűnik számunkra, és ha valóban valami valahogyan tűnik a számunkra, akkor ahhoz közvetlen hozzáférésünk van.

Bodor Péter (ELTE TáTK, Szociológia Intézet)

Tekintélyes pszichológia

Vajon a pszichológia művelése közben mikor vethető fel a tekintély meglétének problémája és milyen következményekkel jár a kérdés felvetése? Az előadás első részében megvizsgálom, hogy az alkalmazott pszichológusi munka során, valamint a tudástermelést végző pszichológiai kutatás hétköznapi gyakorlatában miként jelenik meg a tekintély kérdése. Ehhez a tekintély fogalmát a mindennapi interakció

szintjén, a mikroszociológia szintjén zajló események egy aspektusaként, a hatalomgyakorlás mindennapi interakciókban megvalósuló módjaként kívánom értelmezni.

Ez a vizsgálódás egyfajta pszichológiai tekintély-térkép megrajzolását jelenti, amit példákkal illusztrálok. E térkép bizonyos „helyei”, várakozásom szerint, egyéb foglalkozásokkal és diszciplínákkal közösek lesznek, mások viszont a pszichológiára sajátosan jellemzőek. Ez utóbbiak példaként javaslom szemügyre venni a pszichológiai tudástermelés folyamatát. Ennek kapcsán szeretném megmutatni, hogy a pszichológiai kutatás bizonyos változataiban olyan a tekintélyből fakadó hatalmi aszimmetria van jelen, ami egyrészt rejtett, másrészt pedig konstitutív a pszichológiai ismeretek létrehozása szempontjából.

Kinek a helyzetre vonatkozó értelmezése számít, a kísérleti személyé vagy a kutatóé? Vagy mindkettő? Ki engedelmeskedik a másiknak? Lehet-e megfelelő pszichológiai adathoz jutni, ha a kísérleti személy nem engedelmes, nem azt teszi, amire a kísérletvezető utasítja? Csak az engedelmes emberek kutathatók bizonyos módszerekkel?

Borbély Gábor (ELTE BTK, Filozófiai Intézet)

A mesék autoritása: Arisztotelész, Averroes és Aegidius Romanus

Arisztotelész a *Metafizika* II(α) könyvében utal arra, hogy az igazság kutatását nehezítő feltételek között jelentős szerepe van a szokás hatalmának. A szokás hatalmát, írja, kiválóan példázzák a „törvények” (*nomoi*) a bennük jelenlevő „mesés és gyermetes” elemekkel. A mítikus narratívák ugyanakkor, írja másutt (pl. *Metafizika* XII, 8), hasznosak a társadalmi kooperáció előmozdítása szempontjából, habár azoknak, akik „a bizonyítás nyelvét” beszélik, csekély, vagy semmiféle teoretikus hasznát sem hajtják. A releváns Arisztotelész-szövegekhez jelentős kommentárok születtek a későbbiekben. Az előadásomban arról a mérlegelési problémáról (balancing problem) beszélek majd, amit az Arisztotelész-szövegek és a középkori kommentárok fölvetnek. A probléma nem pusztán történeti szempontból érdekes. A mai napig jelen van, sőt, a szociális interakció, a nyilvánosság kortárs formái, valamint bizonyos politikai mozgalmak fölerősítik.

Boros Gábor (Károli Gáspár Református Egyetem)

A hermeneutikai kör és az episztémikus autoritás problémája

A hermeneutika s kivált döntő eleme, a hermeneutikai kör alapesetben kifejezetten akkor lép fel, amikor megértési problémák merülnek fel. Spinozát követve megkülönböztethetünk Euklidész-típusú könyveket, melyek megértéséhez nincs szükség hermeneutikai módszerek alkalmazására, illetve Biblia-típusúakat, melyek igénylik ezt. Értelmezésem szerint az episztémikus autoritás problémája épp akkor merül fel, amikor nem teljesül vagy nem várható el értelmesen a logikai rendszerekkel szemben támasztott két alapkövetelmény teljesülése, a kiinduló, bizonyítás nélkül elfogadott tételek ellentmondásmentessége, illetve a levezetések szabályszerűsége. A Biblia-típusú könyvek esetében, amikor egyáltalán fölmerülnek ismeretelméleti szempontok – például épp a Biblia esetében –, nyilvánvalóan szükség van valamilyen az értelmezés során igénybe vehető autoritásra, melyre hivatkozhatunk homályos vagy többértelmű

szöveghelyek értelmezésekor. Ilyenkor kézenfekvő az egész kontextus tanulmányozásától várni az „autoritativ” megoldást, és pontosan itt merül fel a hermeneutikai kör problematikája, „minden értelmezőművészet központi nehézsége” (Dilthey). Hisz eleve kérdés, hogy mi legyen az egész, amelyet bevonunk az értelmezésbe, és hogyan történjék ez, hogyan „mozogjunk” a körben. Az előadásban Ágoston A keresztény tanítás, Spinoza Teológiai-politikai tanulmány (7. fej.), és Ricoeur Bibliai hermeneutika című írása alapján veszek szemügyre különböző mozdulatlehetőségeket.

Forrai Gábor (ELTE GTK, Érvélelmélet és Marketing Tanszék)

A tudás értéke: tudunk-e jobbat az erény-elméleti megoldásnál?

Miért értékesebb a tudás az igaz hitnél? A platóni kérdésre az igazolt-igaz-hit típusú tudás-felfogások nem kecsegtetnek válasszal, mert az igazolás értéke pusztán abban rejlik, hogy valószínűsíti az igazságot, s így az igazolás nem tesz hozzá semmit az igaz hit értékéhez. A legígéretesebb kortárs választ az erény-elmélet kínálja: a tudás a megismerő episztemikus erényeiből fakadó igaz hit. Amikor a tudást magasabbra értékeljük az igaz hitnél, akkor nemcsak magát a hitet értékeljük, hanem a megismerő teljesítményét is. Csakhogy olyanoknak is hajlandók vagyunk olykor tudást tulajdonítani, akiktől megtagadjuk azokat az episztemikus erényeket, amelyek az adott esetben elősegítik az igazság felismerését. Az ilyen esetekre való reflexió abba az irányba mozdít el bennünket, hogy a tudás paradigmaticus eseteinek ne az egyéni hiteket, hanem a nyilvánosan igazolt kijelentéseket tekintsük.

Golden Dániel (Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet)

A Máté-jelenség a tudományban és a filozófiában

A „Máté-jelenség” fogalmát Robert K. Merton (1968) vezette be azoknak a torzító hatásoknak a jelölésére, amelyek a tudományok valós működésében figyelhetőek meg a tiszta racionalitáshoz fűződő előzetes elvárásainkkal szemben. Legújabbán Dashun Wang és Barabási Albert-László (2020) elevenítette fel a gondolatot a szcientometriai eszközök kapcsán vizsgálva az egyenlőtlen eloszlások szerepét. Úgy tűnik, statisztikai módszerekkel is egyértelműen kimutatható, hogy a tekintély alapvetően befolyásolja a tudományos eredmények sorsát, amire Merton bibliai hivatkozása is utal: „akinek van, annak adatik”.

A nagy kérdés természetesen az, hogy a rendelkezésre álló adatokhoz milyen értékítéletet társítunk. Ezt pedig a tudományról alkotott képünk fogja meghatározni attól függően, hogy inkább egalitárius, emancipatorikus elveket fogalmazunk meg, vagy inkább meritokratikus, autoriter elképzeléseket kívánunk érvényesíteni. S vajon elhelyezhető-e ezen a vizsgálati kereten belül maga a filozófia mint diszciplináris alrendszer? Hogyan jelentkeznek itt az általános összefüggések, illetve lehetnek-e jól megragadható, speciális eltérések? Mi következik mindebből a filozófia művelésére nézve?

Horváth Zoltán

Kant mint a Szentírás

Annak idején szakdolgozati témavezetőm szememre vetette, hogy úgy olvasom Kantot, mint a szentírást, vagyis mint minden felül álló tekintélyt, akinek szavát el kell hinni és követni kell. Be kellett látnom, hogy ez nagyon találó megállapítás, és az is igaz, hogy nyilvánosságnak szánt gondolataimat azóta is szinte mindig Kant-művek értelmezéseként adom elő. E tekintélyelvűségre utaló tünetekkel szeretnék szembenézni az előadásban, és a kórt olyan orvossággal kezelni, amit általában is merek ajánlani.

Azaz újfent Kant írásaihoz fordulok. Először azokat a szöveghelyeket keresem, ahol Kant a problémám szempontjából érdekes módon, mégpedig egyértelműen pozitív felhanggal használja a tekintély szót (Ansehen vagy Autorität egyenértékűen). Azután pedig azt vizsgálom, milyen tekintélyt jelent számára maga a Szentírás, hogyan kell arra tekintenie szerinte a keresztény vallás követőjének, egy igazán tekintélyelvű alanyának. Az első esetben sem meglepő, a másodikban meg jól ismert, hogy a morális törvény az, aminek igazi tekintélye lehet, és annak kell adnia a bibliaértelmezés vezérfonalát is.

Úgy vélem, az én említett tekintélytiszteletem szintén ebből ered. Számomra Kant elsősorban a minden emberben működő erkölcsi törvény kimutatóját és pontos megfogalmazóját jelenti, és abban példa, hogy és ahogy egész filozófiai programja tekinthető úgy, mint ami e törvényt tartja szem előtt. Ebből a prioritásból döntő következmények adódnak episztemikus és morális autoritás viszonyára nézve. Egyrészt felidézem, hogy Kant világosan és többszörösen kifejti: az észkritika az erkölcsiség és a morális hit érdekében korlátozza a tudást, a hagyományost és a tudományost is. Ezzel az ész nem mond le autonómiájáról, hanem a törvényhozó tiszta gyakorlati ész követelményét hajtja végre (bizonyos igényeiről lemondó) spekulatív észként. Másrészt a moralitás primátusának magában a Kant-művek olvasásában való érvényesítését védelmezem, melynek során azok „legfőbb értelmezője” az erkölcsi törvény. Eszerint a Kant-írások magyarázatának elve is a moralitás volna, és ez alá rendelődné mindaz, amit azok „tudós ismerője” feltárhat a szerző gondolatairól vagy igazságairól.

Klima Gyula (Fordham University)

„Locus ab auctoritate est debilissimus”.

A címben foglalt mondás, miszerint a tekintélyre épülő érvelés a leggyengébb, a hírhedten tekintélyelvű középkorból való. Az előadás ennek a látszólagos ellentmondásnak a hátterét, illetve tanulságait igyekszik valamelyest felderíteni: ugyan mit is jelent, és mennyiben igaz az, hogy a középkor 'tekintélyelvű' volt, és ehhez képest mennyivel kevésbé az a modern, vagy akár a jelen kor, ha egyáltalán?

Ludassy Mária (ELTE BTK, Filozófiai Intézet)

Condorcet, avagy a tudomány tekintélyellenes harcának kétezer éves története

CONDORCET AZ EMBERI SZELLEM FEJLŐDÉSE című műve lényegében a tudományok fejlődése a tekintélyellenesség mércéjével mérve. Minden tudás - kvázi tudományos felfedezés - akkor válik az emberiség javára, ha nem a hatalom, hanem az egész társadalom szolgálatát választja és vállalja tényanyaga és bizonyítási módszerei nyilvános megvitatását. Itt válik el a görögségtől kezdve az európai és az ázsiai történelemfejlődési modell, pontosabban ez utóbbi stagnációja, "a zsarnokságok egyhangú váltakozása" a minden filozófiai, matematikai vagy morális tétel publikus argumentációját megkövetelő görög modelltől. Az egyiptomi papok nem tudtak kevesebbet a természetről, mint a görög természetfilozófusok, de tudásuk a papi kaszt kiváltsága volt, és szent titokként kezelték ismereteiket, míg a görögök minden hipotézisüket az agórán kívánták megvitatni és Condorcet szerint ez a görög demokrácia alapja, nem egyszerűen alkotmányjogi bázis, hanem a tekintély elleni eleve kritikai beállítódás /ami persze konfliktushoz is vezethetett, I.Szókratész/. Rómában a birodalmi ambíciók miatt egyedül a jogtudomány ért el eredményeket, míg a "sötét" középkorban a logikai érveléstechnika fejlődése /pl. istenbizonyítékok/. Az újkorban a matematika módszer lett a természettudományok fejlődésének bázisa - Condorcet egyértelműen a more mathematico demonstrata modell híve, az empirizmus akkor is gyengébb episztemológiai pozíció, ha az emberi jogok elmélete - a szabadnak és egyenlőnek született ember elve - LOCKE nevéhez fűződik. Ez utóbbi azonban csak akkor válik tudományos tétellé, ha matematikai logikai módszerrel bizonyítják, egy szupranacionális szimbólumokat használó mesterséges nyelv segítségével. Közben a francia forradalom egy fázisában, a jakobinus diktatúra idején megpróbálják "az egyiptomi papkirályok uralmának restaurálást", a tévedhetetlen tekintély és a vak lelkesedés uralmának visszahozását, és ennek a restaurációs kísérletnek esett áldozatául az egyetemi autonómia és az akadémiai szabadság, Lavoisier kísérleti kémiája és Condorcet racionalista haladás-hite.

Molnár Péter (ELTE BTK, Filozófiai Intézet)

Az abszolút hatalom, ami nem való semmire. Genti Henrik álláspontja jogelmélet, erkölcs és az eseti mérlegelésen alapuló döntéshozatal határvidékén

Genti Henrik legkésőbb 1276-tól legalább 1292-ig a párizsi egyetem teológiai karának magistere volt. Írásos életművének gerincét quodlibet-sorozatai alkotják. Az évenként kétszeri alkalommal tartott vitákon a közönség kérdéseire kellett válaszolniuk az erre vállalkozó magistereknek. Henrik nemzedékében leginkább a divatos koldulórendi kollégáik árnyékába került világi pap státusú oktatók vállalták ezt a kihívást, mely lehetőséget nyújtott az aktuális témák olykor merész és viszonylag összefogott kifejtésére. A szintén világi pap Henrik 1288 ádventjekor a tizenkettedik quodlibet-sorozatába vágott bele, ezúttal azonban az egyik (31.) articulus különlegesen hosszúra sikerült; ez önállóan is terjedt, Értekezés az (egyházi) előljárók és a koldulórendiek dolgáról címen. Henrik a két csoportot szembeállító számos kérdés közül a gyóntatási hatáskörök ügyéből indul ki, mely az egyház eredendően spirituális küldetése szempontjából éppúgy kínálkozott a dilemmák kifejtésére, mint a lelkiismeret ellenőrzésének gyakorlati oldalát tekintve. Minthogy a pápai Kúria a középkori latinságban a szuverenitás modern fogalmát leginkább megközelítő pápai „teljhatalomra” (plenitudo potestatis) alapozta a koldulórendiek a plébános

előtti éves gyónás kötelezettségén rést ütő kiváltságát, ezért Henrik e fogalmat, illetve a vele azonosított pápai „abszolút hatalom” elképzelését elemezve kísérelte meg a világi klérus számára elfogadható elméleti mederbe terelni az egyházat irányító monarcha az alárendelt tényezők hatáskörét eseti rendelkezések útján elvonó gyakorlatát. A teológus a 13. század végén kánonjogi okból már nem volt olyan helyzetben, hogy elvitathatta volna az említett fogalmak pozitív jogi érvényét. Genti Henrik ezért belevágott az immanens jogrend státusának sajátos átértelmezésébe, hogy így alapozza meg az egyedi körülményeket ésszerűen mérlegelő jogalkotás követelményét, melynek szemszögéből a rendeleti kormányzás ellenzője helyett a meggondolatlan rendeletalkotó került az engedetlenségre bujtogató szerepébe. A mérlegelés szükségessége persze együtt járt a szakmai vita legitimitásának védelmével, mely rögvest bonyodalmat is okozott az egyetemi magister számára.

Mráz Attila (ELTE BTK, Filozófia Intézet)

Hogyan hallgathat mások szavára a szavazó?

A demokratikus választásokon részt vevő választópolgárok jelentős része másokra hagyatkozik, amikor eldönti, kire vagy mire szavazzon: pl. családtagjaira, barátaira vagy különféle véleményformálókra. Összeegyeztethető-e ez a demokrácia alapelveivel? Ez a kérdésfelvetés nem azt vizsgálja, hogy a másokra hagyatkozva alkotott vélekedések (Pl. „XY pártra kellene szavaznom”) episztemikusan igazoltak-e, hanem azt, hogy az így megalapozott vélekedéseken alapuló választópolgári cselekvés erkölcsileg igazolható-e – méghozzá nem általános erkölcsi elvekkel, hanem a demokrácia sajátos elveivel összhangban. Az előadásban egy pozitív, megengedő válasz mellett érvelek, van Wietmarschen (2018) elmélete ellenében. Azt igyekszem alátámasztani, hogy sem sérti a politikai egyenlőség követelményeit, ha mások ítéleteire hagyatkozva szavazunk – nem csak a választópolgári ítéleteink előfeltevései, hanem maguk a végső, konklúzív ítéletek terén is másokra hagyatkozva. Sőt: nem csak nem-ideális feltételek között hagyatkozhatunk mások választási ítéletére (Brinkmann 2020 álláspontjával ellentétben), hanem ez akár ideális feltételek között, tökéletes demokráciákban is megengedett. A következtetés jelentősége egyfelől abban áll, hogy általánosságban is elismeri a választópolgárok episztemikus sérülékenységét, függőségét, s ezzel felülvizsgálja a demokratikus választópolgári ítéletalkotás autonómia-centrikus ideálját. Másfelől pedig az érv újragondolásra készíten minket az értelmi fogyatékkal élő választópolgároknak nyújtható segítség megengedhető formáit tekintve is.

Az előadás a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj felhasználásával készült (BO 00430 22, „Választási etika: új perspektívák”).

Nemes László (Semmelweis Egyetem, Magatartástudományi intézet)

Episztemikus igazságtalanság a filozófiában

nemes.laszlo@med.semmelweis-univ.hu

Miranda Fricker *Epistemic injustice* (2007) című nevezetes könyvének megjelenése óta az episztemikus igazságtalanság kifejezés, illetve megnyilvánulásainak elemzése egyre nagyobb figyelmet von magára. Különböző területeken, így az orvoslásban, a vallásban, a tudományban, a kultúrák közötti viszonyokban, több szinten és formában kerülnek sorra feltárára az episztemikus igazságtalanság személyes és intézményes megnyilvánulásai. Episztemikus igazságtalanságról akkor beszélünk, amikor egyes személyeket vagy társadalmi csoportokat, bizonyos előítéletekből fakadóan, az episztemikus tekintély intézményes birtoklói indokolatlanul vagy méltánytalanul nem tekintenek episztemikusan egyenrangú félnek, akár úgy, hogy azok nem hallathatják a hangjukat (Frickernél ez a tanúságtételi episztemikus igazságtalanság), vagy ha mégis, csak félreértelmezve, torzítva fejezhetik ki véleményüket (Frickernél ez a hermeneutikai episztemikus igazságtalanság). Bármennyire is elterjedtté, mondhatni népszerűvé vált mára az episztemikus igazságtalanság értelmezési kerete, a filozófiával kapcsolatban nem került elő ez a probléma. Előadásomban a filozófiában megjelenő episztemikus igazságtalanságokra hívom fel a figyelmet. Egyrészt nemzetközi, globális viszonylatban, az egyes filozófiai hagyományok és közösségek között, másrészt a közösségi állampolgári filozófia lehetőségeivel kapcsolatban. Újabban több kísérlet született az állampolgári tudománynak (citizen science) az episztemikus igazságtalanság etikai perspektívájából való megközelítésére, amelyre, illetve a filozófiára való kiterjesztésére magam is kitértem (Nemes MFSZ, 2020/2). Amellett érvelek, hogy az episztemikus igazságtalanság fogalma a mai és a jövőbeli filozófia intézményes és intézményen kívüli kilátásait tekintve is hasznos értelmezési keretet kínál.

kulcsszavak: episztemikus igazságtalanság, Miranda Fricker, filozófia, globális filozófia, állampolgári tudomány, közösségi filozófia

Ropolyi László (ELTE)

Probabilizmus és posztigazság

<http://ropolyi.web.elte.hu/> ; ropolyi@elte.hu

Az internethasználat utóbbi évtizedében meghatározó jelentőségű fejlemény, hogy a nethasználók közösségi médiában megjelenő valóságértelmezése átalakult. Az egyetlen „objektív” valóságba, a „tények” kétségbevonhatatlanságába, a tudás, az ismeretek, az információk ellenőrizhetőségébe vetett hit tömeges megrendülése, az „alternatív” tények, valamint az igazság radikális individualizálódása, relativizálódása és pluralizálódása iránti tömeges igény, egy új kor, új kultúra, új világ eljövetelét jelzi: néhány év óta a posztigazság (igazság tények utáni) korszakában élünk.

A posztigazsággal való együttélés várható hatásainak vizsgálatához hasznos lehet a vallásos hit reformációja egyes következményeinek követése a 16. századtól a 18. század elejéig. Az ebben a folyamatban kibontakozó „posztreformációs” katolikus valláserkölcsei nézetrendszer és a hozzá kapcsolódó gyakorlat, az ún. probabilizmus térhódítása a fontos fejlemény.

A kora újkori probabilizmus, az az elképzelés, hogy az embereknek maguknak kell eldönteniük: egy dologgal (pl. erkölcsi tanítások érvényességével) kapcsolatos vélemények valószínűek vagy sem. Ennek során a híveknek nem kell ragaszkodniuk az abszolút igazság (számukra egyébként is elfogadhatatlan, hozzáférhetetlen vagy követhetetlen) figyelembevételéhez, hanem minden „valószínű lehetőség” vélemény elfogadása, ill. követése valláserkölcsei szempontból megengedett. Azt a véleményt lehet valószínűként elfogadni, amelyiket okos emberek állítanak és optimális érvek megerősítenek. Röviden: egy vélemény valószínűnek lehetségesnek számít, ha ész vagy tekintély támogatja. A probabilizmus – sok változatban – a 17-18. században évtizedekig uralta a katolicizmus valláserkölcsei terepét, segítséget adva és menedéket nyújtva a reformációs mozgalmak során hiteltelenné tett egyetlen igazságban csalódott katolikus tömegeknek. A probabilizmus és posztigazság analógiáinak tanulmányozásával értelmezhetjük a netkultúra mai helyzetét.

A probabilizmus körülményei között (valláserkölcsei) állásfoglalásra kényszerülő, a vallási intézményrendszertől eltávolodó hívő ugyanúgy individuális és plurális döntések meghozatalával éli túl a helyzetet, mint a posztigazság körülményei között (igazság és valóság kérdéseiben) állásfoglalásokra kényszerülő, a kulturális véleményformálóktól és intézményektől elforduló nethasználó teszi. Mindkét esetben beszélhetünk a döntések probabilisztikus jellegéről: személyesen elfogadott tekintélyek (pl. véleményvezérek) s ekként megítélhető érvek szólnak, ha nem is abszolút és vitathatatlan, de valószínűleg igaz, képviselhető, kommentelhető és védelmezhető, sajátként elfogadott állásfoglalásaink mellett.

Schmal Dániel (PPKE BTK, Filozófia Tanszék – BTK, Filozófiai Intézet)

Tekintély és racionalitás: én-redukció és én-konstrukció Descartes-nál

Bár René Descartes filozófiáját a tekintélyekkel szakító felvilágosodás paradigmátikus formájaként ünnepelték már a kortársak is, Descartes nemcsak elismerte olyan megismerésfajták létezését, amelyekben pozitív szerepe van a tekintélyen alapuló megismerésnek, de saját gondolatai is bonyolultabb szálakon kapcsolódnak a tekintély episztemológiai problémájához, mint az az első pillantásra látszik. És nemcsak arról van szó – ami a huszadik századi recepció nagy témája –, hogy a descartes-i gondolkodás számos ponton adósa a megelőző korszakoknak, hanem arról is – ami viszont az utóbbi évtizedekben került a filozófiatörténet-írás fókuszába –, hogy a tekintélyek kérdése egyfajta „marketingnek” a részeként is jelen van. Előadásomban amellet szeretnék érvelni, hogy Descartes különösen érzékeny volt ez utóbbi szempontra, és a szokásosnál nagyobb gonddal tervezte meg saját elméletének a recepcióját, ami korántsem független magától a szűkebb értelemben vett filozófiai tanítástól. E viszony vizsgálatához az én sokszólamú descartes-i megközelítésének elemzésén keresztül közelítek. Mindennek a szűk filozófiatörténeti érdekességen túlmutató jelentősége van. Descartes példája jól mutatja, hogy voltaképpen egyetlen filozófiai elmélet sem kerülheti meg azt a kérdést, hogy pragmatikus értelemben

miként viszonyul a külső – tehát a filozófiai elméleten kívüli – világhoz, ahol maga az elmélet megszületik, s amelyben helyet kell találnia önmagának mint a világ legitim és plauzibilis leírásának.

Szakács Péter (BBTE)

A másik elfedése: A nyugati civilizáció autoritásának megítélése a latin-amerikai filozófiában.

Amerika spanyolok általi meghódítása azt jelentette, hogy az őslakókat fejlett államszerveteiktől megfosztva mostoha körülmények között ingyen dolgoztatták, ami Amerika viszonylatában rendkívüli pusztítást eredményezett, másfelől a nyugati civilizáció felemelkedéséhez, globális uralmához vezetett. Az elnyomást eleinte azzal legitimálták, hogy a kereszténység és a civilizáció, amit az európaiak a „vadembereknek” „átadnak”, sokkal értékesebb, mint az arany, amit tőlük elhoznak. A kultúra importálása révén alakult ki a globális gyakorlat, mely szerint a volt-gyarmatok, illetve a periféria úgynevezett „fejlődő országai” átveszik, követik a „fejlett nyugat” kultúráját, racionalitás-értelmezését, történelem- és társadalom-szemléletét. A kolonializmushoz kritikusan viszonyuló filozófusok ezt a folyamatot úgy értelmezik, hogy a nyugati civilizáció elfedi, saját nézőpontjával behelyettesíti a periféria népeinek – a nyugatitól eltérő kulturális feltételeken alapuló, de annál nem alacsonyabbrendű – perspektíváit, s ezzel megfosztja őket autentikus szemléletmódjuktól, ami hozzájárul e népek gazdasági, politikai kiszolgáltatottságához. Ezt az állapotot Enrique Dussel – Lévinas tanítványa – a másik elfedésének nevezi, s több más szerzővel azt a következtetést vonja le, hogy a különböző kultúrákat episztemológiai szempontból fel kell szabadítani a nyugati civilizáció uralma alól.

Varga Péter András (tud. fmts., Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet, Magyar Filozófiai Archívum)

A „hivatalos filozófus egész tudományos létezésé[nek...] véres foszlányokra” marcangolása:

Egy történeti episztemológiai esettanulmány a tekintély(rombolás elmaradásá)ról a filozófiában

Aligha létezett nagyobb tekintély az 1890-es évekre kialakuló professzionális magyar filozófiában, mint Pauer Imréé, aki nemcsak a Magyar Tudományos Akadémia levelező (1879), majd rendes (1889) tagja, valamint a budapesti egyetemen a filozófia rendkívüli (1886), majd rendes (1889) tagja volt a legrégebbi hagyományokra visszatekintő I. Filozófiai Tanszék élén (aminek az 1890-es évek elején csak egyetlen konkurens volt), hanem ügyes kézzel maximalizálta az ezekből a stallumokból elérhető autoritást: ő lett az Akadémia II. osztályának titkára, a másodikként alapított – és elsőként sikeres – professzionális szakmai folyóirat, az Athenaeum Philosophiai és Államtudományi Folyóirat (1892-1947) alapító szerkesztője, nem is beszélve azokról a tudományon kívülinek tűnő, de társadalmi-kulturális disszemináció szempontjából kulcsfontosságú kapuőri pozíciókról, mint pl. a Középtanodai tanárvizsgáló bizottság és az Országos Köznevelési Tanács tagsága, valamint az egyik engedélyezett középiskolai filozófiatankönyv szerzősége (nota bene: a filozófia ekkoriban kötelező középiskolai tárgy volt Filozófiai propedeutika [Bölcséleti előtan] néven). Főhősünknek még azt is sikerült elérnie, hogy pápai engedéllyel úgy hagyja el a premontrei rendet,

aminek 1860-ban lett tagja (pedig 1867-ben még katolikus pappá is szentelték), hogy megőrizze az ezzel járó társadalmi és episztémikus presztízt (amit 1898-ben miniszteri tanácsosi cím egészített ki).

Mindezek ellenére Pauer nem szerepel a magyar filozófia emlékezettörténeti kánonjában, sőt tudtommal még jelen egyetem panteonjában sem, pedig a Filozófiai Intézet (akkoriban: Philosophiai Szeminárium) könyvtárának alapját is az a gyűjtemény adta, melyet főhősünk adományozott 1902. évi dékánátusa alkalmából. Mégis jó oka van e mostoha emlékezettörténeti bánásmódnak Pauer anyaintézményei részéről, ami kivételesen nem a filozófia akkor és ma egyaránt alacsony általános magyar kulturális-társadalmi presztízsének tudható be: 1892. ápr. 6-ától kezdve főhősünk kényszerült elszenvetni a magyar filozófiatörténetet mindeddig legnagyobb plágiumbotrányát: a Parlamentben osztogatott, neves tudósoknak külön borítékban megküldött pszeudonim pamflet – amire Pauer egy héten belül választ írt, majd pszeudonim viszontválaszt kapott – heteken át tartotta lázban a napisajtót (az eset különlegessége egyébként más a hazai filozófiát érintő antik és modern skandalumokkal szemben, hogy ez tisztán tudományetikai-episztemológiai természetű volt, közvetlen és egyértelmű politikai tét vagy kontextus nélkül).

Ugyan – recens mikrotörténeti-filológiai rekonstrukcióm szerint¹ – még Pauer akadémiai filippikáival szemben is megfogalmazható a textuális eredetükre vonatkozó kétely, sőt Pauer a karrierjének előrehaladása során kifejezetten romlott tudományos forráskezelésében; kortárs nézőpontból mégis az a legfurcsább aspektusa a Pauer-afférnak, hogy a történetek szinte érintetlenül hagyták főhősünk stallumait, melyek révén filozófiai autoritáspozíciókban volt (amint a fenti rövid biogram évszámai is mutatják): Pauer egyébként 1916-ban érdemei elismerésével vonult nyugdíjba (sőt még egy év hosszabbítást is engedélyezett neki a minisztérium).

Jelen előadásomban azokat a mechanizmusokat szeretném vizsgálni történeti episztemológiai esettanulmány jelleggel korábbi kutatásaim alapján, melyek révén Pauer végül pozícióban maradt, elkerülhette a plágiumvadás tekintélyromboló hatását. Ezek a mechanizmusok tkp. inverzei azoknak, melyek révén Pauer korábban egyáltalán ezekbe a privilegizált autoritáspozíciókba kerülhetett (annak ellenére, hogy e vádak már 1873-ban és 1882-ben is felmerültek).

Annak, hogy vizsgálatunk tárgya még a késő tizenkilencedik században – mondhatni az emlékezetpolitikai modernitásküszöb előtt – fekszik, járulékos előnye, hogy talán könnyebb sine ira et studio eljárni (habár a Pauer-afférnak meglepően modern kontextusai is voltak: antiszemitizmus, [anti]feminizmus s.í.t), ill. minden fennmaradt forrás, pl. zárt ülések jegyzőkönyvei korlátozások nélkül hozzáférhetőek (egyébként a forráshelyzet kontingenciái miatt kevésbé az egyetemi, hanem inkább az akadémiai tudánypolitika számai – pl. az Akadémia 1881-es és 1887-es Gorova-pályázatának összefonódó története, avagy Pauer indítékai az őt a budapesti katedrán megelőző Horváth Cyrill filozófiaprofesszor tekintélyének dekonstrukciójára – rekonstruálhatóak, amely egyébként is Pauer tevékenységének fő színterét alkotta).

A kérdésfeltevést korántsem csak az obszcuritás iránti antikvárius érdeklődés motiválja (ti. a magyar filozófiatörténet fehér foltjainak csökkentése), és talán nem is vezet a vizsgált folyamatok morális relativizálásához (pl. történetileg azonosíthatók azok az aktorok [pl. Nemes Imre], akiknek a

¹ Lásd Varga Péter András: *Plágiumvadás, sajtóbotrányok és zárt ülések. Nyolc nap (1892. ápr. 6–13.) a magyar filozófia történetéből (Pauer Imre tündöklésének megingása) – valamint néhány módszertani tanulság a mai filozófiatörténet-író számára* [megjelenés alatt; 50 oldal].

kibontakozását Pauer privilegizálása akadályozta meg). Valódi tétje azonban abban rejlik, amit a filozófiai tekintélyképződés folyamatának megértésében segíthet bennünket: talán azt mondhatjuk a tudásszociológia szimmetria-elvének egyfajta megfordításával, hogy az érvényes filozófiai tekintély létrejöttének mechanizmusai és az általa betöltött szerepelvárások analóg szerkezetűek az érvénytelenével, azaz az utóbbi megértése visszasugározhat az előbbi, konferenciánk szempontjából releváns kérdésfeltevésre. Ennek lehet paradigmatis példája Pauer Imrének, a budapesti tudományegyetem tizenharmadik filozófiaprofesszorának esete.

Vassányi Miklós (KRE BTK Szabaddölcsészeti)

Scotus viszonya az auctoritasokhoz a *De rerum omnium principio* I–II-ben

Scotus nagyszabású racionális teológiai értekezésében, a *Tractatus de rerum omnium principio* I. és II. részében több auctoritasra is hivatkozik, így Aristotelésre, Ágostonra, Ibn Sīnāra. Mások hiányuk révén feltűnőek, így különösen Tamás; vagy hatásukkal jelen vannak ugyan, de név nélkül, így talán Anzelm, esetleg Ál-Areopagita Dénes. Ismét másokra mint olyanokra utalhatunk, akik esetleg a szöveg értelmezési holdudvarához tartozhatnak (Maimonidész, Al-Fárábí). A tervezett előadás egyfelől bemutatja e rendkívül tömör szöveg felépítését és érvelését, másfelől vizsgálja az említett hivatkozásokat vagy nevezetes hiányokat. Míg Scotus függése Aristoteléstől szembeötlő, addig a tamási, mozgásból vett istenért a hiánya, elmaradása révén tűnik fel, amennyiben Scotus határozottan a létesítő okokból vezeti le Isten létét. – Az előadás ezenkívül nem utolsó sorban szeretné bemutatni a *De rerum omnium principio* készülő magyar fordítását is.

Veres Máté (Université de Genève, Svájc)

Tudás és tekintély a sztoikus ismeretelméletben

Előadásomban két különböző szemszögből világítom meg a tekintély szerepét a sztoikus ismeretelméletben. Fő állításom, hogy a sztoikusok szerint az eseti tudás avagy megragadás (κατάληψις) létrejöttében olykor ugyan szerepet játszhat a tekintély vagy a bizalom (πίστις), episztemikus megalapozásában azonban nem. A sztoikus ismeretelmélet más fontos elemeihez hasonlóan ez a gondolat is szókratikus gyökerű, a vonatkozó háttér részletes elemzésébe azonban nem bocsátkozom. Az első megközelítés pedagógiai. Plutarkhosz A sztoikusok ellentmondásairól című művében (1035F-1037A) számol be arról, hogy a sztoikus Khrüszipposz szerint bizonyos esetekben a tanítónak nem csupán a sztoikus álláspontot alátámasztó érvekkel kell megismertetnie hallgatóját, hanem az ellenérvekkel és a dialektikus nehézségekkel is. Ezen eljárás célja, hogy a hallgató ne csupán elfogadja az állítás igaz voltát, hanem meg is ragadja azt, ezáltal pedig képessé váljon arra, hogy vitahelyzetben felülkerekedjen ellenfelén. Ezt a gyakorlatot forrásaink éppen pedagógiai célja alapján állítják szembe a mindkét álláspont melletti érvelés akadémiai gyakorlatával. A második megközelítés logikai. Sextus Empiricus logikai érvgyűjteményeiben (A logikusok ellen, illetve A pürrhónizmus alapvonalai, harmadik könyv) számol be az alighanem sztoikus különbségtételről kétféle bizonyítás között. Egyes érvek pusztán progresszió révén

(μόνον ἐφοδευτικῶς) jutnak el a konklúzióig, amelyet bizalom (πίστις) és emlékezet (μνήμη) révén fogadunk el. A megragadást eredményező érv azonban progresszív és revelatorikus (ἐφοδευτικῶς ἄμα καὶ ἐκκαλυπτικῶς), amely szükségszerű kapcsolatra világít rá a premissák és a konklúzió között. A pusztán progresszív évrre hozott sextusi példa tekintélyérv, mégpedig Zeusz tekintélyéből vett érv: amennyiben az istenség kijelentése alapján szerzünk tudomást valamely jövőbeni fejleményről, hajlamosak vagyunk igazként elfogadni azt, csak hogy ez esetben nem kerülünk ideális episztemikus helyzetbe. Ennek magyarázataként felmerülhet, hogy a sztoikusok megengedték az isteni megtévesztés lehetőségét (vö. Cicero, *Academica* 2.47); valószínűbb azonban, hogy azért nem tekintik teljesültnek a megragadás (κατάληψις) feltételeit, mert az állítást nem saját értelmi belátásunk alapján, a premissák és a konklúzió közötti kapcsolatot felismervén fogadtuk el.